

Absztrakt

A magyar településhálózat fejlődése szempontjából a kisvárosok mindig jelentős erőt képviseltek, és ezért a tanulmány fókuszja a térség gazdasági, társadalmi (esetlegesen politikai) életét erőteljesen befolyásoló kisvárosok hosszú távú fejlődése, törvényszerűségeinek és sajátosságainak feltárása és bemutatása. A kisvárosok az esetek döntő többségében egy-egy nagyváros „hinterland”-jában helyezkednek el, összekötve a nagyvárost a vidékkel. A vidéki térségek központjaiként a kisvárosok olyan előnyöket is biztosíthatnak, amelyeket a nagyvárosok méretükből adódóan már nem képesek. Ám a kisvárosok térségek központi, piacközponti szerepkörét erőteljesen befolyásolják a környező települések is, hiszen a kistérség (járás) erőforrásainak függvénye a kisváros maga. A tanulmány megírásával egy történelmi szemléletű áttekintést kívánok nyújtani a városhálózat fejlődéséről, abban a kisvárosok helyzetéről. Doktori disszertációm fő témája a dél-dunántúli kisvárosok fejlődése, ezért szemléltető példáim többsége a térségben található kisvárosok köréből származik.

Kulcsszavak: településhálózat, urbanizáció, kisváros, fejlődéstörténet

¹ A tanulmány elkészülését az OTKA (NK 104985) „Új térformáló erők és fejlődési pályák Kelet-Európában a 21. század elején” kutatási projekt támogatta.

Bevezetés

Ma Magyarországon 346 városi jogállású település található. A városi jogot elnyert települések köre Magyarország területén belül erősen eltérő, mind népességszámukat, funkciókkal és infrastruktúrával való ellátottságukat nézve. A városok a gazdasági élet erőközpontjainak tekinthetők népességkoncentrációjuk, heterogén foglalkoztatási összetételük, a községektől eltérő morfológiai arculatuk és színvonaluk miatt. A szakirodalom szerint a város fogalma többféle összetevőből eredhet (Enyedi 2012, Illés 2008, Szigeti 2002). A város definíciójának lehatárolása történhet a statisztika, a közgazdaságtan, a földrajz, az építészet, a gazdaságtörténet, a társadalom stb. szempontjából. A közgazdasági városfogalom szerint városnak tekinthető „minden olyan település, amely nem mindennapi specializált szolgáltatásaival, igazgatásával, intézményeivel központjává szolgál a várost körülvevő falvaknak” (Enyedi 2012, 27. old.). A demográfia általában népességminimumot határoz meg a városok lehatárolására; pl. az Egyesült Nemzetek Szervezetének Statisztikai Hivatala városi (urban) településnek tekinti az 5000 főnél magasabb lakossággal rendelkező területeket (az ENSZ honlapja alapján²). A jogállás szerinti definíció a legáltalánosabban elfogadott a kelet-közép-európai országok körében, hiszen városnak minősül mindazon település – a definíció szerint – „amely közigazgatásilag városi státusszal, jogokkal, hatáskörökkel és intézményekkel rendelkezik” (Illés 2008, 138. old.). A városfogalom rendkívüli sokrétűsége a kisvárosokkal kapcsolatban is megjelenik. Egyrésztől tapasztalható egy negatív, kritikai hangvétel az 1990 után várossá váló települések köréről (Beluszky-Győri 2006), valamint a kisvárosok köre megjelenik úgy is, mint „elfeledett kategória” (Bácskai 2002), és olvashatunk olyan kijelentéseket, miszerint „nem megérdemelt helyen szerepelnek” (T. Mérey 1989). A várossá nyilvánítás egyrésztől kiugrási lehetőség a

² Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Statisztikai Hivatala rendelkezésre bocsátotta a statisztikai táblákra vonatkozó jelöléseket és mindezek magyarázatát, így az „urban” térségekre és „urban” településekre vonatkozó interpretációt is.

községek számára (Gyüre 2010), másrésről fejlettségük elismerése. Kutatásaim során én elsősorban a „várossá érési” folyamatra koncentrálok, a ma városi rangú települések várossá válásukig bejárt útja érdekelt, az a gazdasági, társadalmi, kulturális sajátosság, ami kiemelte az adott községet környezetéből és fejlődését elősegítette. Kisvárosként értelmezem azokat a településeket, amelyek 2011-ben városi ranggal rendelkeztek, népességük 1870 és 2011 között átlagosan 10 000 fő alatt volt, a városi rangot 1989/90 után kapták, illetve a városi lakosságon belül létezik és elkülöníthető egy társadalmi csoport, amely a városfejlődésért felelősnek mondható, kialakult; polgári rétegnek tekinthető; valamint történelme során központi funkciókat ellátó település volt. Jelen tanulmányban áttekintést kívánok nyújtani e kisvárosok településszerkezetén belüli változásairól. A városszerkezet átalakulását a városok számának és lakosságának változását követő statisztikák segítségével vizsgálom.

Településhálózatunk fejlődése a dualizmus időszakában

Magyarország településállománya számos változást követően jutott el a 19. századi állapotokhoz, de a fejlődés sajátos vonásai még az azt követő időszakban kezdtek el formálódni. Meghatározó szerep jutott az 1848. évi áprilisi törvényeknek, amelyek a rendi előjogokat eltörölték, felszabadították a jobbágyokat. A birtokviszonyok és a gazdasági helyzet változása nyomán kismértékben módosultak a településfejlesztő tényezők; a jobbágyfelszabadítás életre hívta a migrációt, a kapitalizálódó gazdaság a közlekedési ágak bővülését, a gyáripar megteremtését. A településállomány formálódása szempontjából jelentős fordulópontnak 1867, a kiegyezés tekinthető, amely megteremtette a polgári átalakulás politikai feltételeit. A kiegyezés után az ország önálló gazdaságpolitika kialakítására törekedett, aminek keretében infrastruktúrális fejlesztéseket valósított meg. A kedvező gazdasági konjunktúra időszaka is ez, az ipari forradalom ösztönzi a társadalmi és jogi feltételrendszer kiépülését, növeli a jó agráradoottságokkal

rendelkező térségek versenyhelyzetét. Az agrárkonjunktúra fontosságát hangsúlyozni kell, hiszen a változás, amely végbement Magyarországon, egy agrárországban történt, ahol a mezőgazdasági termékek és ezek kereskedelme maradt a legfontosabb belső tőkeképző erő. Az agrártermelés és a technika modernizációja, a kereskedelem élénkülése, a feldolgozás korszerűsítése, a hitelintézetek kiépülése mind-mind a városfejlődés forrásává váltak.

A 19. század végén településhálózati szempontból szembevetendő változás következett be: a falusi népesség arányának csökkenése, amelyet az 1. táblázat szemléltet. A városi népesség az első világháborúig háromszor olyan gyorsan növekedett, mint a falusi népesség.

1. táblázat: Magyarország népességének változása településtípusonként, 1870–1949

Terület	Állandó népesség			
	1870	1900	1930	1949
Városok együtt	2 280 251	3 584 418	4 923 772	5 258 179
Községek, nagyközségek	2 731 059	3 269 997	3 761 337	3 946 620
Összes népesség ³	5 011 310	6 854 415	8 685 109	9 204 799

Forrás: Saját szerkesztés a KSH megfelelő adatsoraiból.

Ennek demográfiai oka mégsem a városi népesség magas természetes szaporodási rátája, hiszen a városokban a születések száma általában jóval alacsonyabb, mint a falvakban, de a halálozási ráta ellentétes irányú (a jobb közegészségügyi viszonyok, lakásfeltételek miatt kevesebb a csecsemőhalálozás, nagyobb valószínűséggel éri el a felnőttkort a gyermek). A városokba irányuló nagymértékű migráció ellensúlyozza a természetes szaporodás alacsony értékét és a falvak „kitermelték” a városok munkaerejét és népességét (Beluszky–Győri 2005).

³ Magyarország népesség az 1920. évi államhatárokat figyelembe véve.

A népesség városképző ereje mellett meghatározó szerepe volt a közigazgatás fejlődésének is. Az országban egységes alapokon megszerveződött a megyerendszer, a megyéket járásokra bontották, megszüntetve az eddig kiváltságokkal rendelkező területeket-térségeket (pl. Jászság, székely székek stb.). A kiegyezéskor több mint 800 település rendelkezett városi ranggal, melynek 90%-a mezővárosi státuszú volt. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint mezővárosnak volt tekinthető az a település, amely jogilag a szabad királyi város és a falu között helyezkedett el. Magyarországon a 14–15. században terjedt el ez az elnevezés, amikor is több száz falu kapott mezővárosi címet. Hazánkban az oppidum kiváltságokkal rendelkező, sajátos jogállású, vásártartási joggal rendelkező gazdasági központként jelent meg. A két világháború közötti mezővárosi elemzésekben is megjelent egyfajta kettősség, az oppidumok szerepét negatívan ítélte meg Mályusz: szerinte a városhoz sorolhatók ezek a települések kiváltságaik alapján, de ezen jogokkal alaptalanul felruházott falusi településnek tekinthetők (Bácskai 2002). Bácskai (2002) munkájában viszont már szakít ezzel a szemlélettel, és azt vallja, hogy a mezővárosokat nem csupán a civitasokhoz – szabad királyi városokhoz – kell összemérhetővé tenni, hanem a falvak irányába is. Ez az összehasonlíthatóság lehetővé teszi, hogy a mezővárosokat sajátos települési formájukban tanulmányozzuk. E szerint az oppidumok a régi privilégiumaik vagy a földesúrtól kapott kiváltságaik alapján széles körű önkormányzatiságra tettek szert. A mezővárosokat a település-hierarchiában a községek fölé helyezték el, mivel rendelkeztek a község valamennyi jellemzőjével, de kiegészültek a különböző kiváltságokkal, melyek közül a legáltalánosabb a vásártartási jog volt. A városokat általában megkülönböztette a sajátos jogi helyzet, a falvakénál magasabb népességszám, a településhálózatban betöltött gazdasági és infrastrukturális központi és/vagy szervező szerepkör. Ezért olyan fontos a városfejlődés tanulmányozása során a mezővárosok, kisvárosok létét vizsgálni, hiszen bár nem rendelkeztek fejlett közintézményekkel, vagy közművekkel, de kereskedelmi, ipari,

esetlegesen közigazgatási, közoktatási, kulturális központokként jelentek meg egy-egy térség életében.

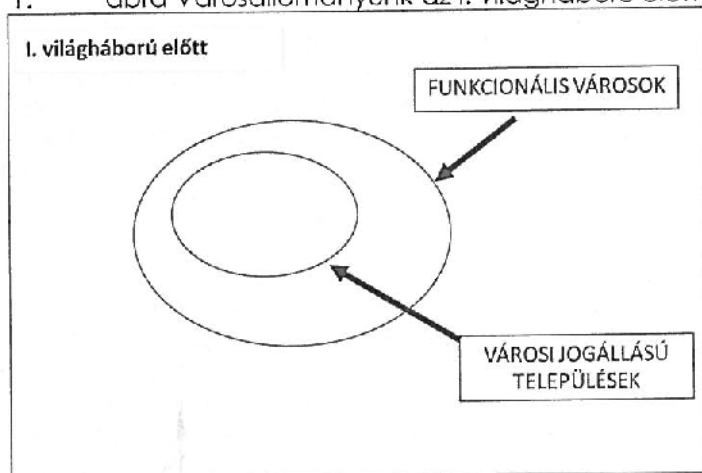
A történelem során a városok elnevezésére vonatkozó folytonosság nem figyelhető meg, hiszen a mezővárosi rangot felváltja a kiegyezés után a két új jogi kategória: a rendezett tanácsú városok és a törvényhatósági jogú városok köre. A rendezett tanácsú városok a jogállás és a bírói joghatóság meglétét tekintve a mezővárosok utódjainak tekinthetők. A rendezett tanácsú városok közvetlenül a megye irányítása alá tartoztak (Máthé 1996). A kategóriák közül számomra ez tűnik érdekesebbnek a vizsgálatok miatt, hiszen a törvényhatósági jogú város különálló közigazgatási területi egységet alkotott; jellemzően népességük meghaladta a 20 000 főt, közép- vagy nagyvárosoknak tekintették őket. A mai kisvárosok jellemzően ebben az időszakban vagy rendezett tanácsú városok vagy nagyközségek voltak. Nagyközségi rangot 1870 és 1950 között az a település kapott, amelyik bár rendezett tanáccsal nem rendelkezett, de külön községi jegyzőt foglalkoztatott (Máthé 1996).

A jogálláson felüli különbségekre utal az igazgatási székhely kategória, ahol főként a közigazgatással kapcsolatos intézmények, funkciók megléte determinálta a városok fejlődését (Bibó 1975). Az igazgatási székhellyé válás az adott településen városi funkciók megtelepedését „hozta”: bíróságok, telekkönyvi hivatalok, rendőrség stb. kialakítását. Ezen intézményekben dolgozó közfisztviselői csoport képezte a városok polgári rétegének alapjait, hiszen fogyasztásukban, igényeikben már a városi attitűdök mutatkoztak meg (Kovács 1980). A közhivatalok megtelepedése után több központi funkciójú intézmény is megjelent az egyes településeken: pl. iskola, sajtó, egészségügyi intézmények.

A kisvárosok fejlődése szempontjából a vasútépítés fontos városképző tényezővé vált. A vasút megjelenése több esetben növelte a települések jelentőségét, elősegítette várossá válását, pl. Dombóvár, Szigetvár, Balaton-parti települések, vagy Békéscsaba, Nyíregyháza. A Balaton déli

partján fekvő kisvárosok a Déli Vasút vonalán helyezkedtek el, kedvező pozíciót birtokolva; hiszen a polgári élet egyik elemévé vált 1895-től kezdődően a fürdőkultúra, amely a kisvárosok fejlődését elősegítette. A déli megyékben a főbb vonalak gyorsabban kiépültek, míg a szárnyvonalak megépítése csak a századforduló után valósult meg. A helyi érdekeltségű vonalak, mint pl. Kaposvár–Fonyód, Barcs–Kaposvár, Kaposvár–Siófok egy-egy település csomóponti szerepét erősítette, illetve egyéb – esetenként közigazgatási – funkciók megtelepedését segítette elő.

1. ábra Városállományunk az I. világháború előtt

Forrás: saját szerkesztés

Az első világháború előtti magyar városhálózat fő jellegzetessége, a városi jogállású és a városi funkciójú települések közötti éles különbségek. Számukat, gazdasági szerkezetüket, közigazgatási intézményekkel való ellátottságukat, népességüket tekintve a századfordulón 131 városi jogállású településhez még további 250 település volt sorolható, amely alsó fokú központként városi funkciókat látott el (1. ábra). A településhálózat képe a főváros túlsúlyát és a kis- és középvárosi hálózat hiányát mutatja még ebben az időszakban.

A két világháború közötti időszak főbb változásai

A trianoni békeszerződés jelentős mértékben módosította az ország településhálózatát is, abszolút fölénybe került fővárosunk, nem maradtak olyan regionális központok, amelyek ellenpólusként funkcionáltak volna. Nemcsak a településállomány, hanem a településhálózat is megváltozott, 1918-ban 139 városi jogállású településünk volt, 1920-ra számuk 47-re csökkent. A falvak száma is drasztikusan visszaesett: a korábbi 12 500 helyett 3500 falu maradt az új országhatárokon belül. A határok az ország gazdaságát, közlekedési hálózatát és a vonzaskörzeteket is átrendezték. A városhálózat lecsökkent számmal és vonzaskörzet-hiánnyal, valamint egyenetlen területi elosztással rendelkezett. A városi népesség aránya alig változott, főként Budapest népessége növekedett, valamint a fővárosi agglomerációhoz tartozó településeken élők száma gyarapodott.

Az Alföld agrárvárosai ebben az időszakban fejlődésükben megrekedtek, az ország északi részén található iparvárosokkal ellentétben. Az agrárvárosok a háborúk után elérték gazdasági teljesítőképességük határát, nem voltak képesek a szerkezetváltásra, de a népességük növekedése nem állt le, ezért a szerkezeti hiányosságokon felül számos társadalmi- egyenlőtlenségi problémával is szembe kellett nézniük (Beluszky 1999).

A területi veszteségek ellenére az ország városhálózata továbbra is hasonló pályán haladt, mint a háborúk előtti időszakban. Az alapvető szerkezeti problémák és a területi egyenlenség súlyos gondot jelentenek, továbbra is sok a városhiányos térség. Még mindig hiányzott a városhálózat alsó bázisa, a sokoldalúan fejlett kisvárosok köre. A kisvárosok nagy része még mindig csupán egy-egy funkció ellátását vállalta fel (közlekedési csomóponti szerep, vásárhely, oktatási központ stb.).

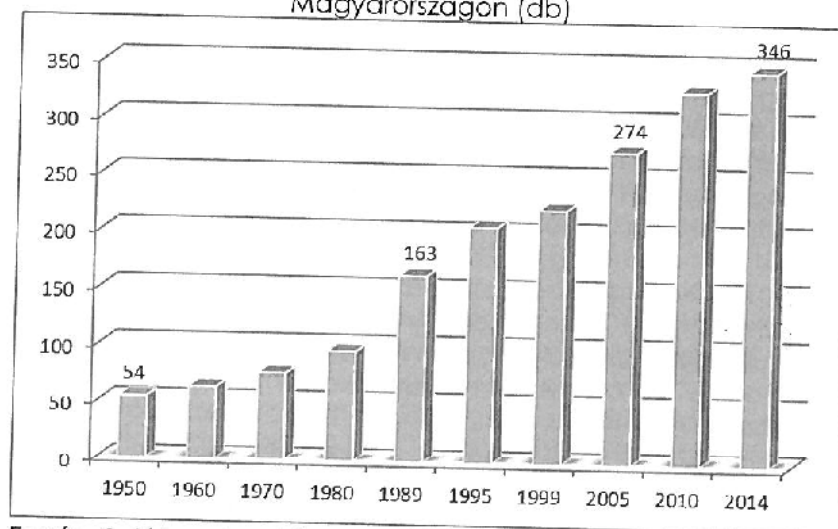
A II. világháború utáni változási tendenciák

A településhálózat fejlődése szempontjából 1950-et hasonló szakaszhatárnak tekinthetjük, mint a kiegyezést; ekkor lépett életbe a közigazgatási reform. Az átalakuló megyerendszer mellett megkezdődött a városhálózat bővítése, a városok számának gyarapodása. Az első ütem a városfejlesztés során az 1950–1965 közötti időszak, amikor 9 települést nyilvánítottak várossá. Ezek közül 7 ún. „szocialista város” volt: bányászati vagy ipari központ (Germuska 2002). Az új városok közül Sztálinváros (a mai Dunaújváros) helyének kijelölése szerencsésnek bizonyult, hiszen az egy városhiányos térség központjává vált (Beluszky 1999). Az új városok funkcióikban mindinkább az ipari telephely kiszolgáltatását irányozták elő és csak másodlagosak voltak a településen élők. Az ország kis- és középvárosi hálózatát ebben az időszakban 106 település képviseli. Ekkor a nagyközségek is hasonló funkciókat láttak el, mint a mai kisvárosok, a 106 városi funkciókkal rendelkező település közel fele tartozott jogi értelemben is a városok körébe. Az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (továbbiakban OTK) szigorú településkategorizálást vezetett be, amely alapján kilenc kategóriát különböztettek meg. Az állam vizsgált kisvárosok a következő három kategóriába tartoztak: középfokú központ, részleges középfokú központ, kiemelt alsófokú központ. Az OTK városhálózatban való gondolkodása lehetővé tette azon városok fejlesztését, amelyek kiemelt központi szerepkörüként lettek megjelölve (Bibó 1975). 1980-ig ebbe a kategóriába tartozó települések közül 18 új város született, amely megfelelt az OTK-ban tervezetteknek. A kisvárosok népessége mérsékelt ütemben növekedett, az ipari fejlesztések következtében javult az intézményhálózat és a térségközponti funkciók is megerősödtek (Kovács 1980).

Az 1980-as évek közepéig már lényegesen többet, közel 50 várost avattak – ahogyan azt a 2. ábra is mutatja. Többségében e települések fejlettek, központi intézményekben gazdagok voltak. Ekkorra már a városi funkciókkal rendelkező

települések köre „ufolérte” a városi jogkörrel rendelkező településeket. A Dél-Dunántúlon ebben az időszakban két kisvárost avattak: Siklós 1977-ben, Tamási 1984-ben nyert városi rangot. 1989-től kezdődően meredeken emelkedik felfelé a városok száma, ebben az évben 41 várost avattak az országban. A dél-dunántúli Csurgó, Fonyód, Tab illetve Dunaföldvár is ide tartozik.

2. ábra: A városi jogállású települések száma Magyarországon (db)

Forrás: Saját szerkesztés KSH Helynévnyvtárak, illetve KSH 2011 alapján.

1996-ban 206 város található az országban, a funkcionális és formális városok köre ismét szétválk, több a városi ranggal rendelkező település, mint azt funkcióik indokolnák. 1995-ben kapta meg a városi rangot többek között Balatonboglár, Balatonföldvár, Balatonlelle, Bátaszék, Lengyelfőli, Pécsvárad, Sásd és Simontornya. A rendszerváltozástól kezdődően a települések fejlettsége, népességszáma, foglalkoztatási szerkezete, történelme több ponton is eltérő. A városok magas száma ellenére sem egyenletes a földrajzi eloszlás, még mindig sok a városhiányos

térség országosan és regionális bontásban is. A településhálózat eltérő szerkezete tükröződik vissza a városok térbeli eloszlásában is. 2005 nyarán az országban 15 település kapta meg a városi rangot. Ezzel a városok száma 289-re növekedett. 2010-ben a városok száma 304-re emelkedett (a fővárost és a megyeszékhelyeket nem számítva). A várossá nyilvánítás több esetben csupán egy bürokratikus folyamat végeredménye, nem jár tényleges funkcióbővüléssel az adott település számára (Szigeti 2002). A 2005-ös és a 2010-es városszámokat összehasonlítva megállapítható, hogy az országban a városok közel háromnegyede tartozik a kisvárosi kategóriába. A középvárosok száma viszonylag állandó az évek során. 2010 után „megállni” látszik a várossá nyilvánítási folyamat, az elmúlt három évben nem nőtt a városok száma az országban (KSH 2012). 2013-ban a Pest megyei „várossá nyilvánítási boom” után a nagyközség fogalma kiüresedett.

A városi népesség aránya az évek során folyamatosan emelkedett, 2010-ben a negatív demográfiai hullám, valamint az szuburbanizáció folyamata miatt csökkent a városi lakosság száma, de az arányokban nem okozott ez elmozdulást (2. táblázat).

2. táblázat: Magyarország településhálózata lakosságszám szerinti bontásban (1970–2011)

Terület	Állandó népesség (fő)			
	1970	1990	2001	2011
Városok együtt	6 596 198	7 208 561	6 913 508	6 674 098
Községek, nagyközségek	3 725 901	3 173 398	3 164 630	3 099 679
Összes népesség	10 322 099	10 381 959	10 078 138	9 773 777
A városok népesség-nagyságcsoport szerinti bontása				
Főváros	1 945 083	1 934 831	1 712 677	1 589 231
100 000–	959 236	1 177 218	1 132 409	1 099 109
50 000–99 999	508 904	654 924	643 933	624 583
30 000–49 999	588 125	671 165	651 363	639 676

20 000–29 999	549 625	606 614	595 606	580 258
15 000–19 999	413 854	486 241	494 750	495 531
10 000–14 999	572 398	613 615	623 052	618 836
5 000–9 999	743 196	753 476	752 662	732 033
1 000–4 999	315 777	310 477	307 056	294 841
Együtt	4 651 115	5 273 730	5 200 831	5 084 867

Forrás: Saját szerkesztés KSH Helységnevtárak, illetve KSH 2011 alapján.

A településhálózat legfontosabb problématerületei

A településhálózat-fejlesztés szempontjából a 2005. évi Országgyűlési határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról már figyelembe vette az európai uniós előírásokat is. Az Országos Területfejlesztési Konceptióban meghatározásra került az ország területi jövőképe, melyben a város és térsége viszonyának egy új, intenzív, integrálódó szerepkörét vetítették elő. A kisebb városok fejlődésében is el kívánják érni, hogy kialakuljon egy minőségileg megújult falu–város kapcsolat, ahol elmélyülhet a funkciómegosztás, és a központtelepülések elérhetősége magas színvonalon lenne megoldott. Kiemelt célként fogalmazódik meg még a „policentrikus, együttműködő városhálózat megteremtése, amely képes hatékonyan feltűzni az ország térségeit”. A policentrizmus egyik lehetséges útja a funkcionális városi térségek kialakítása. Ezen várostérségek struktúrája alapvetően a nemzetközi jelentőségű nagyvárosokra építene, de a térségi szerepkört betöltő kisvárosok képeznék a bázist és azok integrálódhatnak a nagyobb egységekbe (Faragó 2008). Az OTK 2013-ig megvalósítandó céljai között szerepelt a városhálózati kapcsolatrendszer fejlesztése. Az elsősorban regionális fejlesztési pólusok előtérbe helyezése mellett a koncepció kiemelte a fenntarthatóságot is, így a kulturális, illetve közlekedési csomópont szerepkörű városok fejlesztését is tervezték. A központok–alközpontok közötti kapcsolatokat esetében az elérhetőség biztosítására helyezték a hangsúlyt. Az OTK A régiók fejlesztési céljai című fejezetben a Dél-

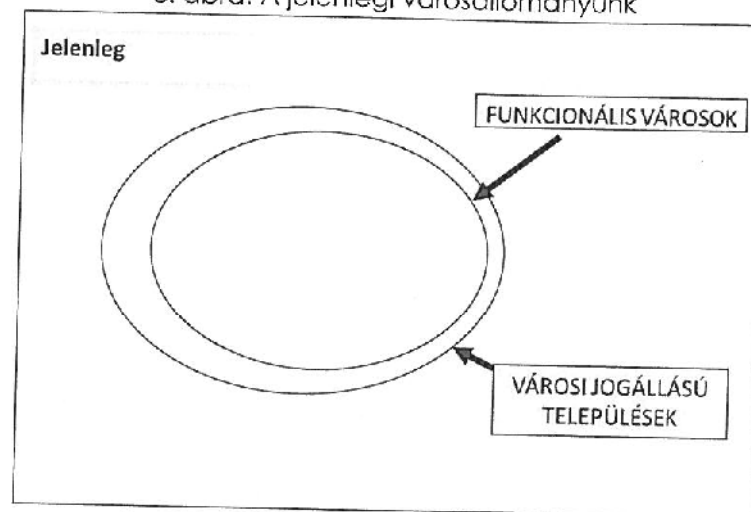
dunántúli régió jövőképét a következőképpen fogalmazta meg (VI. 2. fejezet):

„A Dél-Dunántúli Régió célja olyan kulturális, környezet- és természetvédelmi értékeket szem előtt tartó, oktatási, tudományos és kutatási központokon alapuló fejlődés, mely integrálja a Régió leszakadó térségeit, kiegyensúlyozott településszerkezetre épít. A Régió sikeresen fordítja jelenlegi fejlettségbeli hátrányait előnyvé azáltal, hogy megőrzött természeti és kulturális értékeit, építészeti örökségét és termálvíz kincsét fenntartható módon hasznosítja, magas színvonalú, kiegyensúlyozott életfeltételeket biztosít. A Dél-Dunántúli Régió kihasználja kedvező geopolitikai helyzetének előnyeit, elsősorban a határ menti (horvát, észak-olasz és osztrák) térségekkel való kapcsolatépítés lehetőségét.” A régió jövőképében külön kiemelik a megyeszékhelyek, valamint a Balaton-part szerepét, a vidékies térségek lehetőségeit, de a városhálózat alsó elemeire (kisvárosokra) nem történik utalás.

A VÁTI 2008-as kutatásai alapján⁴ településhálózatunk legfőbb problématerületei: a szuburbanizáció, a csomópontok gyengesége, a hálózati kohézió és a hálózatmenedzsment hiányosságai. A településhálózati dilemmák egyik fő forrása a formális városok, kisvárosok köre. Az ország városhiányos térségei „feltöltődtek”, ez a folyamat a Dél-Dunántúlon látványos, hiszen a kistérségi besorolás szerint mindegyik dél-dunántúli kistérség rendelkezett legalább egy kisvárossal. A térségekben a városhiány tehát megszűnt, viszont funkcióhiányos városok és funkcióhiányos várostérségek jelentkeztek. A 3. ábrát az 1. ábrával összevetve látható annak a folyamatnak az eredménye, hogy a funkcionális városok köre szűkül, viszont a városi jogállású települések köre a rendszerváltás óta folyamatosan nő.

⁴ Falu Város Régió 2008/3. számában található értékelések és elemzések alapján.

3. ábra: A jelenlegi városállományunk

Forrás: saját szerkesztés

A gyenge, vidéki kisvárosok nem vagy csak részlegesen képesek betölteni funkciójukat, azaz ellátni a térségközponti szerepkört. A közszolgáltatásokhoz, közintézményekhez való hozzáférés sem biztosított minden kisváros esetében, ami negatívan érinti a településen élőket és rombolja az amúgy sem túl pozitív városimázst.

A történelem során állandó nehézséget okozott a városok közötti együttműködés, a kooperációk alacsony szintje, amelyet a 21. századra sem sikerült megoldani. A települések közötti fizikai kapcsolatok azok, amelyek a legtöbb esetben kiépültek (infrastruktúra, ökológiai rendszerek) és fenntarthatóan működnek. A gazdasági és társadalmi, valamint egyéb településközi interakciók már kevésbé jól funkcionálnak. Az elaprózódott önkormányzati rendszer versenyhelyzetet generál, amelyben többnyire – városhálózati szempontból – a kisvárosok vesztesként kerülnek ki. A közszolgáltatások, közintézmények centralizációja révén több olyan funkció is kikerült a kisvárosok hatásköréből, amelyeknek népességvonzó, népességmegtartó ereje lett volna (Salamin

és társai 2008). A lehetséges fejlődési modellek között mindig szerepel a kisváros-hálózat funkciókkal való bővítése, egy stabil városhierarchia kiépítése. A decentralizációval megvalósuló regionális fejlesztési modell vagy éppen a dekoncentrációra építő megújított országos hálózati modell is épít a városhálózat alsó elemeire, a város-vidék kapcsolataira (Rechnitzer 2008). A kisvárosok döntő súlyt képviselnek a városhálózatban – arányaiban; a cél, hogy a funkcióiban, megjelenésükben, és érdekérvényesítési képességükben is megjelenjen ez a többlet. A mai magyar fejlesztéspolitikában hiányként jelentkezik a városhálózatban való gondolkodás (Faragó 2008), az 1971-es OTK óta nem jellemző a fejlesztéspolitikára a városokat egységesen kezelő koncepció. A centralizáció mind a fejlesztéspolitikában, mind a közigazgatásban tapasztalható, amelyet a 2013-ban visszaállított járási központok szerepe is megmutat. A 2012-ben elfogadott OFTK (Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció) sem szakít ezzel a „hagyománnyal”, területi szemlélete a területfejlesztést és az ágazati fejlesztést egyben határozta meg.

Összefoglalás

A városhálózatban a kisvárosok növekvő súlyával lehet számolni. Ezen kijelentés szerint a városok számát tekintve többségében lesznek a 20 000 fő alatti lakosú kisvárosok. Az intézmények és funkciók tekintetében viszont a dominancia nem marad fenn, hiszen a magyar közigazgatás változásával, a járási rendszer bevezetésével a városok újabb közfeladattal csorbultak. A presztízs szempontjából eddig kistérségi székhelyvárosok mára már „csak” egy járási rendszer elemei, nem tekinthetők közigazgatásilag központi funkciókkal rendelkező városoknak. A kisvárosok köre nem tekinthető egységesnek, az utóbbi négy-öt évben számos vita generálódott a városhálózat ezen alsó szintjével kapcsolatban. Ez annak köszönhető, hogy a rendszerváltás után a városi rangú települések száma megduplázódott; 1990-ben, 1999-ben és 2005-ben voltak nagyobb várossá nyilvánítási hullámok. Így sok olyan városi ranggal rendelkező település tölt be

térségközponti szerepkört, melyek tényleges városi funkciókkal nem rendelkeznek. A legtöbb kényszerváros a Beluszky (2006) által használt faluváros fogalomhoz hasonlítható. A várossá nyilvánítási döntés során nemcsak gazdasági, társadalmi tényezők játszottak szerepet, hanem ideológiai-politikai kérdések is.

A mai kisvárosok a történelem folyamán mezővárosi, rendezett tanácsú városi, nagyközségi rangot tudhattak magukénak. Épp ezért a településhálózat fejlesztése során egyre növekvő problémát jelentenek a funkcióhiányos, fejlesztési célt meghatározni képtelen kisvárosok tömegei. A területi differenciáltság is jelentős probléma, hiszen a Dél-Dunántúl aprófalvas térségeiben a kisvárosok népességszáma is jóval alacsonyabb, mint pl. a Dél-Alföld térségeiben, vagy Pest megyében. Számos esetben viszont ez a városi kategória néha feledésbe is merül, mivel a megyeszékhelyek, a regionális központok vonzáskörzete lefedi a kisvárosok vonzáskörzetét, sok esetben ellehetetlenítve a gazdasági helyzetüket. A kisvárosok integrált városfejlesztési stratégiáinak meghatározása elősegíthetné a település koncentrált fejlesztését, a környező települések bevonását a fejlesztési célokba.

Irodalomjegyzék

- 97/2005. (XII. 25.) Országgyűlési határozat az Országos Területfejlesztési Koncepcióról.
1254/2012. (VII. 19.) kormányhatározat az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról.
Bácskai Vera (2002): Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris kiadó, Budapest.
Beluszky Pál (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
Beluszky Pál – Győri Róbert (2006): Ez a falu város! Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után. Tér és Társadalom, 2. szám, 65–81. old.

- Beluszky Pál – Győri Róbert (2005): Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Bibó István (1975): Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat fejlesztési koncepció. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Egyesült Nemzetek Szervezetének honlapja:
<https://unstats.un.org/unsd/databases.htm> (letöltés: 2014.01.09.).
- Enyedi György (2012): Városi világ. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Faragó László (2008): A funkcionális városi térségekre alapozott településhálózat-fejlesztés normatív koncepciója. Falu Város Régió, 3. szám, 27–31. old.
- Germuska Pál (2002): A szocialista városok létrehozása. Századvég, 2. szám 49–73. old.
- Gyüre Judit (2010): Urbanizáció alulnézetből: Adalékok várossá nyilvánítások belső motivációinak feltérképezéséhez. In: Görcs N. L. – Pírisi G. (szerk.): Tér - Talentum - Tanítványok II. IDResearch Kft./Publikon, Pécs, 289–300. old.
- Hajdú Zoltán (2005): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Illés Iván (2008): Regionális Gazdaságtan. Területfejlesztés. Typotex Kiadó, Budapest
- Kovács Tibor (1980): Magyarország településhálózata és fejlődésének főbb tendenciái. Statisztikai Szemle, 11. szám 1061–1080. old.
- KSH (2011): Népszámlálás, 2011. 3. Területi adatok. KSH, Budapest.
- KSH: Helységnevtárak 1990–2011
http://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU (letöltés: 2012. április 5. 15:00)
- Magyar Néprajzi Lexikon
<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-1816.html> (letöltés: 2012. április 4. 15:00)
- Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2012. január 1. KSH, Budapest <http://mek.oszk.hu/10900/10991/10991.pdf> (letöltés: 2013. 01.21. 15:40)

- Máthé Gábor (1996): A polgári államszervezet kiépülése Magyarországon. Rubicon, 1–2. szám. (elérhető: <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/>)
- Rechnitzer János (2008): Modellek a településhálózat lehetséges fejlesztési irányaira. Falu Város Régió, 3. szám, 43–50. old.
- Salamin Géza – Radvánszki Ádám – Nagy András (2008): A magyar településhálózat helyzete. Falu Város Régió, 3. szám, 6–26. old.
- Szigeti Ernő (2002): Község, város, jogállás. A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.
- T. Mérey Klára (1989): A mai Dunántúli kisvárosok a dualizmus idején. Kézirat. Készült az OTKA I. kisvároskutató keretében, Pécs.